

Ніна Головченко – кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна
Коло наукових інтересів: методика структурно-стильового аналізу художнього тексту; література модернізму, постмодернізму, пост-постмодернізму; сучасна українська література; інклюзивна література; літературна критика.

e-mail: golovchenko-nina@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1811-8085>

УДК 372.882

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2020-4-169-179>

ЗМІСТ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ТЕОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ В СИСТЕМІ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В 11-МУ КЛАСІ ЛІЦЕЮ

Статтю присвячено змістовому компоненту міжпредметної взаємодії на уроках української літератури у старшій школі. Шляхом порівняння переліку літературознавчих термінів у чинних програмах для закладів загальної середньої освіти з української та зарубіжної літератур, розгляду міжпредметної стратегії шкільних підручників з'ясовано зміст, окреслено проблеми та перспективи вивчення української літератури у взаємозв'язках із зарубіжною літературою. Констатовано, що обсяг рекомендованих до вивчення теоретичних понять створює умови для застосування різних видів і форм міжпредметної взаємодії, і це сприяє формуванню компетентного учня-читача. Наголошено на важливості уніфікації тлумачень літературознавчих категорій, що надаються до вивчення в системі міжпредметних зв'язків, виділення у структурі підручника окремого підрозділу – словника термінів, а також застосування міжпредметних стратегій під час формування блоку підсумкових запитань і завдань. Рекомендовано розглянути перспективу введення до шкільної абетки з мистецтва слова нових термінів, що характеризують потужні явища сучасного літературного процесу.

Ключові слова: шкільна літературна освіта; міжпредметні зв'язки; українська література; зарубіжна література; теорія літератури

Постановка проблеми. Метою шкільного вивчення української літератури, як зазначається в чинній програмі, є «формування гуманістичного світогляду старшокласників, долучення їх засобами художньої літератури до загальнолюдських і національних цінностей; виховання національно свідомих громадян України; естетичний розвиток учнів, підвищення їх загального культурного рівня та розширення культурно-пізнавальних інтересів; сприяння всебічному розвитку школярів, їх духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації в сучасному світі» [1, с. 2]. Реалізується ця мета, згідно з програмою, шляхом розв'язання низки завдань, «вивчення української літератури в національному та світовому культурологічному контекстах, у міжпредметних зв'язках» у тому числі [1, с. 2]. У програмі також окреслено спектр міжпредметної взаємодії у старшій школі, де навчання української літератури відбувається й «у форматі... міжпредметних зв'язків (МЗ): українська мова,

історія, зарубіжна література, інформатика та ін. Це зроблено задля осучаснення змістового компоненту програми та актуалізації її компетентнісного підходу» [1, с. 9].

У контексті означеного доцільно розглянути змістовий компонент питання, а саме: які літературознавчі поняття можуть бути об'єктом міжпредметної взаємодії і як реалізуються міжпредметні стратегії в чинній програмі [1] та низці підручників з української літератури [2], [3], [4], [5], [6], що рекомендовані Міністерством освіти і науки України (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні засади взаємозв'язаного навчання закладено в літературознавчих працях, присвячених порівняльному вивченню літератур, І. Франка, О. Білецького, Ю. Булаховської, Г. Вервеса, В. Жирмунського, М. Конрада, Д. Лихачова, В. Матвіїшина, Д. Наливайка, М. Храпченка, К. Шахової та ін. Зокрема, Д. С. Наливайко у вступному слові до книги «Теорія літератури й компаративістика», що присвячена питанням літературної теорії та компаративістики в контексті українсько-європейських літературних зносин, наголошував: йдеться насамперед «... про рух української літератури в силовому полі європейського літературного процесу, який попри всі регіональні й національні відмінності має спільні глибинні закономірності й архетипні структури, про її участь у розробці спільних або подібних проблемно-тематичних комплексів та художніх парадигм, про моменти спільності й своєрідності в її русі та явищах» [7, с. 7].

Проблемі міжпредметних зв'язків під час вивчення української літератури у школі приділяли увагу методисти О. Бандура, Н. Волошина, В. Голубков, В. Гречинська, С. Жила, Є. Колокольцев, В. Неділько, Є. Пасічник, С. Пультер, М. Рибникова, В. Шуляр, Т. Яценко та ін. Зокрема, О. Бандура наголошувала: міжпредметні зв'язки мають на меті навчити учнів «мислити діалектично, що забезпечить належні умови для поступового утворення в учнів єдиної, узагальненої системи знань про навколишній світ» [8, с. 196].

Питання взаємозв'язаного вивчення української літератури та зарубіжної літератури досліджували Л. Бондаренко, Ю. Горідько, А. Градовський, Ж. Клименко, Л. Мірошніченко, В. Снегірєва та ін. Л. Ф. Мірошніченко зауважувала на тому, що учні мають опановувати зарубіжну літературу в «тісному взаємозв'язку» [9, с. 45] з українською. А щодо осмислення теоретичних понять учнями – як складного й тривалого процесу, що не обмежується одним уроком, твердила: «Необхідно, щоб процес засвоєння літературознавчих понять тривав упродовж усіх занять з літератури як світової, так і рідної» [9, с. 247].

Проблема міжпредметної взаємодії у формуванні компетентного учня-читача набула особливої актуальності в епоху глобалізаційних процесів і розвитку цифрового суспільства, коли доступ до інформації є безмежним, але учням бракує навичок щодо визначення рівня якості чи достовірності цієї інформації. Саме тому видається доцільним аналіз змісту шкільних програм і підручників з української літератури щодо забезпечення вивчення літературознавчих категорій у взаємозв'язках із зарубіжною літературою.

Мета статті – шляхом порівняння чинних навчальних програм і підручників з української та зарубіжної літератур, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, розглянути зміст, проблеми та перспективи міжпредметної взаємодії під час вивчення літературознавчих понять на уроках української літератури в 11-му класі ліцею.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою процесу формування компетентного учня-читача є свідоме засвоєння школярами літературознавчих категорій. Якість цієї діяльності обумовлена насамперед навчально-методичним забезпеченням навчального процесу. Відомості з теорії літератури (ТЛ) про художні стилі, роди, види, жанри, засоби художнього зображення, необхідні для компетентного аналізу художнього твору, учні мають поетапно опановувати протягом усіх років вивчення літератури в школі. І хоча укладачі програми твердять, що «відомості з теорії літератури (ТЛ) про художні засоби, жанри, літературознавчі поняття тощо, необхідні під час розгляду художнього твору, *учні мають засвоїти лише на початковому, доступному рівні*» [1, с. 9], – робота щодо опанування

ключових понять з теорії літератури має вестися систематично та у взаємозв'язках насамперед із зарубіжною літературою. Адже літературознавча термінологія – це свого роду абетка, якою можна послуговуватися під час вивчення не лише художніх текстів української чи зарубіжної літератури, а й із метою тлумачення творів різних видів мистецтва. Наприклад, поняття «художній стиль» (бароко, романтизм, реалізм, модернізм, авангардизм, імпресіонізм тощо), «жанр», «образ», «вічний образ», «символ», «художня деталь», «антитеза», «алюзія» та ін. можуть застосовуватися і для характеристики музичних та малярських творів, театральних постановок чи кінофільмів. Тобто опанування мистецької абетки – понять з теорії літератури – сприяє формуванню однієї з ключових компетентностей – «обізнаності та самовираженню у сфері культури» [1, с. 5]. До того ж, програмою передбачено, що «у старшій школі навчання української літератури відбувається у форматі загального мистецького контексту (МК)» [1, с. 9]. А методистами Т. Яценко, І. Тригуб розроблено програму спецкурсу для учнів 10–11 класів «Шедеври модернізму: вивчення української і зарубіжної літератури у мистецькому контексті», яку схвалено для використання в закладах загальної середньої освіти (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України від 27.06.2018 № 22.1/12-Г-444). [10]

У старшій школі програмою передбачено не лише засвоєння, а й практичне застосування набутих знань, зокрема: уміння зіставляти специфіку розкриття певної теми (образу) в різних видах мистецтва; читати літературні твори, використовувати досвід взаємодії з творами мистецтва в життєвих ситуаціях; створювати тексти, висловлюючи власні ідеї, спираючись на досвід і почуття та використовуючи відповідні зображувально-виражальні засоби та ін. [1, с. 5–6].

Порівняльний аналіз чинних програм з української [1] та зарубіжної літератур [11] для загальноосвітніх навчальних закладів, 10–11 класи (рівень стандарту), доводить, що в 11-му класі на уроках української літератури передбачено вивчення, повторення та поглиблення знань про 31 літературознавчий термін, а на уроках зарубіжної літератури – про 36.

Українська література: *«Розстріляне відродження». Авангард, футуризм, урбанізм. Вітаїстичність, експресіонізм (повторення), кларнетизм. Поглиблення поняття про ліричного героя. Філософічність, сонет. Художній час і простір, умовність зображення. Урбаністичний роман. Усмішка. Сатирична комедія. Міфологізм, асоціативність. Поема в прозі. Пригодницький роман. Кіноповість, публіцистичність. Новела (поглиблено). Віршові розміри (повторення). Балада (повторення). Художня деталь (поглиблено). Роман у віршах. Екзистенційні ідеї в художньому творі. Постмодернізм; література елітарна, масова.*

Зарубіжна література: *Діалог культур. Поглиблення поняття про художній переклад. Трагедія. Поглиблення поняття про художній образ. Модернізм, «роман у романі», гротеск, сатира. Вірш, поема, авангардизм, символізм, футуризм, акмеїзм, ліричний герой (героїня). Антиутопія, конфлікт, сатира, соціальна фантастика. Епічний театр, підтекст, мотив, композиція. Притча, «магічний реалізм», підтекст, індивідуальний стиль письменника, національний колорит. «Театр абсурду», постмодернізм, інтертекстуальність, «магічний реалізм». Поглиблення понять про класичну і масову літературу, популярні жанри сучасної літератури.*

Підходи до укладання навчальних програм різні. Уроки української літератури в 11-му класі розпочинаються темою: «Вступ. «Розстріляне відродження». Українська література ХХ ст. як новий етап в історії національної культури. Суспільно-історичні умови розвитку, основні стильові напрями (модернізм, соцреалізм, постмодернізм) (2 год)» [1, с. 24–25].

Вивчення зарубіжної літератури в 11 кл розпочинається з морально-етичних сентенцій: «Вступ. Література. Мораль. Людність (1 год). Виклики сучасного світу. Значення літератури та культури для збереження миру й духовності...» [11, с. 30]. А наступні уроки обумовлені ретроспективним підходом: «Золоті сторінки далеких епох (3 год.) Німеччина. Німецьке Просвітництво та його вплив на розвиток Європи. Йоганн Вольфганг

Гете (1749–1832). «Фауст» (I частина), останній монолог Фауста (II частина)...» [11, с. 31]. І лише згодом розпочинається вивчення теми, актуальної на уроках української літератури: «Модернізм (6 год). Модерністська проза початку ХХ ст. (загальна характеристика)...» [11, с. 34]. У програмах зустрічаємо також різні формулювання одного й того ж поняття, наприклад: «авангард» [1, с. 25] та «авангардизм» [11, с. 38].

Попри таку концептуальну розбалансованість, у переліку понять з теорії літератури укладачами програм передбачено терміни, під час вивчення яких учитель української літератури може спиратися на досвід учнів, набутий ними на уроках зарубіжної літератури, і навпаки. Наприклад, актуалізувати поняття «роман» (*урбаністичний роман, пригодницький роман, роман у віршах* [1]; «роман у романі» [11]); «модернізм» і його стильові течії (*авангард, футуризм, урбанізм, експресіонізм* [1]; *авангардизм, символізм, футуризм, акмеїзм, «театр абсурду», «магічний реалізм», епічний театр* [11]); засоби художньої виразності (*кларнетизм, художня деталь* [1]; *гротеск, сатира, інтертекстуальність* [11]); жанри (*сонет, усмішка, сатирична комедія, поема в прозі, кіноповість, новела (поглиблено), балада (повторення)* [1]; *трагедія, антиутопія, притча* [11]); поняття «постмодернізму» як стану культури та категорій «література елітарна, масова» [1]; «поглиблення понять про класичну і масову літературу, популярні жанри сучасної літератури» [11].

На уроках української літератури поняття «література модернізму» варто розглядати у світовому контексті, це допоможе увиразнити, зокрема, хронотоп цього процесу: у зарубіжній літературі модерністське мистецтво відбувалося переважно на межі ХІХ і ХХ ст., у деяких національних культурах, у тому числі і в українській, – на початку ХХ ст. Національна своєрідність української літератури по-різному проступала на етапі раннього модернізму (новоромантизму, імпресіонізму, символізму), авангардизму (футуризму, сюрреалізму, експресіонізму) та зрілого модернізму («поток свідомості», «театру абсурду», інтелектуальної прози тощо). Наприклад, «кларнетизм», «вітаїстичність як наскрізна оптимістична тональність, життєствердна настроєвість» [1, с. 26] символістської поезії П. Тичини (зб. «Соняшні кларнети») дисонує з настроями меланхолії, туги, зневіри у віршах ранніх французьких поетів-символістів Ш. Бодлера, П. Верлена, А. Рембо. Елементи компаративного аналізу як виду міжпредметної взаємодії щодо символістської поезії дадуть змогу учням увиразнити окремі аспекти теми «символізм» і вписати українську поезію в художню парадигму світових мистецьких тенденцій. А порівняння жанрово-стильових характеристик модернізму зі стильовими константами реалізму допоможе узагальнити, підсумувати та закріпити набуті знання [див. 12, с. 111–112].

Щодо поняття «авангард» та / чи «авангардизм». У програмі з української літератури зазначається: «Літературний авангард (оглядово). Авангардні тенденції в українській літературі 1920-х років. Поет-футурист М. Семенко... **ТЛ:** авангард, футуризм, урбанізм... **МК:** український малярський авангард, футуризм; авангардна українська музика... Італійський і російський поетичні футуризми» [1, с. 25].

У програмі із зарубіжної літератури читаємо: «Розмаїття течій модернізму й авангардизму в європейській ліриці ХХ ст. ... Гійом Аполлінер – поет-авангардист... (**ТЛ**) Вірш, поема, **авангардизм**, символізм, футуризм, акмеїзм, ліричний герой (героїня)...» [11, с. 36, 38].

Розглянемо, як тлумачаться ці терміни в авторитетних довідкових виданнях. У «Літературознавчому словнику-довіднику» поняття «авангард» співвідноситься із назвами літературно-мистецького угруповання або альманаху («Авангард»). «Авангардизм» пояснюється як «термін на означення т. зв. лівих *течій* у мистецтві...» [13, с. 8–9].

У літературознавчій енциклопедії Ю. Коваліва термін «авангард» тлумачиться як «жанрово-стильова якість літературно-мистецького явища (твір, школа тощо), яке виявляється на межі традиції і новаторських пошуків, засвідчує заперечення попередніх художніх нормативів, утверджує нову творчу модель, що в межах конкретно-історичного

часу вважається перспективною... А. стосується будь-якого літературного оновлення, що протистоїть інерції «застарілого» стилю, наприклад романтизм початку XIX ст. – класицизму. Такого значення терміну «А» надавав Г. Д. Лавердан («Про місію мистецтва і роль художника», 1845), запроваджуючи його в літературно-критичний обіг» [14, с. 13]. Також Ю. Ковалів характеризує «Авангард» – угруповання та альманахи, і додає термін «Авангард «нової хвилі» («стильова тенденція *пізнього авангардизму*, повністю відмежована від класичної традиції» [14, с. 14]. У розлогій статті про «авангардизм» пише: «...потужний антитрадиційний напрям літератури й мистецтва XX ст., пов'язаний із руйнуванням звичних художніх форм та канонів. Складався з багатьох стильових течій – кубізму, абстракціонізму, футуризму, дадаїзму, сюрреалізму, конструктивізму тощо, які ставили за мету негайне, кардинальне (тут-і-зараз) оновлення формальних і змістових структур мистецтва...». Надає довідку про походження терміна «авангард» (фр. *avant* – перед, фр. *garde* – загін, буквально – передовий загін): «...походить зі сфери військової справи, означає підрозділ, що, рухаючись попереду основних частин, дестабілізує своїми провокаціями противника». Пояснює значення терміна «авангардизм» у контексті мистецтва XX ст.: «...термін «А» набув конкретно-історичного сенсу, засвідчував виснаження постренесансних моделей позитивізму, непродуктивність реалістичного канону в контексті XX ст.» [14, с. 14].

У «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» термін «авангардизм» тлумачиться як «...комплекс явищ у мистецтві 1-ї третини XX ст., якому притаманне прагнення до радикального оновлення змістовних та формальних принципів творчості, і як наслідок, відмова від канонів мистецтва епохи, що передували йому. Авангардистські тенденції виявились у мистецтві Зх. Європи, США, Росії, Лат. Америки, хоча в кожному регіоні мали свої специфічні національні особливості... А. проявився у цілій низці течій та шкіл (фовізм, кубізм, футуризм, абстракціонізм, дадаїзм, сюрреалізм, експресіонізм, конструктивізм, імажизм) – торкнувся різних царин мистецтва (малярство, скульптура, архітектура, література, музика, кіно)...». Автори статті пояснюють також проблему застосування терміну «авангардизм» у контексті модернізму: «Досі остаточно не з'ясовано співвідношення понять А. – модернізм. Одні дослідники використовують їх як адекватні, ін. – чітко розрізняють ці поняття, ще ін. включають А. до модернізму, ширшого поняття» [15, с. 9–11].

Таким чином, у довідкових літературознавчих джерелах на означення мистецьких течій початку XX ст., що прагнули радикального оновлення змістовних та формальних принципів творчості, застосовується термін «авангардизм» (за аналогією до інших «-ізмів», що позиціонуються з певними часовими межами та характеризуються жанрово-стильовими константами: сентименталізм, романтизм, реалізм, модернізм, символізм, імпресіонізм, футуризм, абстракціонізм тощо). Термін «авангард» тлумачиться як ширше поняття – як заперечення попереднього художнього канону, утвердження нових творчих моделей у будь-яку епоху.

Отже, в аспекті міжпредметних зв'язків видається доцільним узгодження на рівні навчальних програм термінологічних підходів до вивчення окремих тем на уроках української та зарубіжної літератури у школі. Бо у програмі із зарубіжної літератури, як зазначалося вище, так само як і в підручниках, рекомендованих Міністерством освіти і науки України, застосовується термін «авангардизм». У підручнику Є. Волощук, наприклад, це «ультрановаторське явище» [16, с. 71] тлумачиться як «умовний термін для позначення низки художніх *течій* у літературі й мистецтві, що зародилися на початку XX ст. та рішуче поривали з попередньою літературною традицією... Авангардистське мистецтво вирізняють життєбудівний пафос, ствердження позиції соціальної активності, загострена емоційність, що нерідко набуває форм відвертого епатажу, настанова на руйнацію естетичного канону, сміливі експерименти з художньою формою та поетичною мовою» [17, с. 65].

Порівняємо підходи до пояснення термінів «авангард»/«авангардизм» авторів підручників з української літератури для учнів 11-х класів.

У підручнику з української літератури [2], відповідно до програми, у розділі «Літературний авангард» вживаються обидва терміни. «**Авангардизм**» у рубриці «Читацький довідник», що використовується авторами для пояснення літературознавчих понять, тлумачиться як «умовний термін на означення загальних новаторських *напрямів* у художній культурі ХХ ст. Основні ознаки: руйнування традиційних форм і канонів, інтуїтивне сприйняття дійсності, суб'єктивізм, динамізм, фрагментарність, незвичайні виражальні засоби, новий тип героя – людини вольової, духовно активної... Авангардизм охоплює стильові течії: футуризм, експресіонізм, конструктивізм, дадаїзм, сюрреалізм, абстракціонізм, кубізм» [2, с. 15].

О. Авраменко намагається витлумачити обидва терміни в одній статті підручника в рубриці «Теорія літератури»: «**Авангард** (фр. *avant* – спереду й *garde* – передовий загін) – літературний *напря́м*, що характеризується радикальним новаторством і схильністю до експериментів. Головна мета – очищення шляху для нового, що має прийти в мистецтво. Авангардисти заперечували та викривали через висміювання й пародіювання застарілі ідеї та форми, постійно експериментували, оновлюючи погляди на світ і мистецькі засоби. Однак часто створення зовсім нового залишалося недосяжним через свою утопічність. **Авангардизм** виявився в різних модерних течіях – в абстракціонізмі, дадаїзмі, конструктивізмі, кубізмі, сюрреалізмі, футуризмі» [3, с. 10]. У рубриці «Короткий словник літературознавчих термінів» автор подає дещо інше пояснення цього ж терміну: «**Авангард...** – одна зі *світонастанов* модернізму, скерована на руйнування традиційних художніх законів, форм. Відповідає атмосфері нової (модерної) епохи, що руйнувала традиційне, розмірене існування, старі уявлення про красу як симетрію, урівноваженість, гармонію» [3, с. 249]. У цьому підручнику бачимо різні ключові визначення терміну «авангард» (як *напря́м* і *світонастанов*), а також відсутність позначення часових меж цього явища, що тлумачиться в контексті модернізму (модерну). Подібна термінологічна розмитість у шкільному підручнику – модерн / модернізм, авангард / авангардизм – за відсутності чіткого пояснення та позиціонування мистецького явища у часі, зокрема авангардизму з початком ХХ ст., може заплутати не лише учнів, а й учителя.

Автори іншого підручника у розділі «Літературний і мистецький авангард» тлумачать «**авангардизм**» як «термін на означення так званих лівих *течій* у мистецтві». І, наголошуючи на естетично-світоглядній спорідненості модернізму та авангардизму, додають: «Якщо модернізм загалом на початку ХХ ст. знаменує глибинний переворот естетико-художнього мислення й творчості, то авангардизм є проявом цього перевороту в найбільш радикальних і навіть екстремальних формах» [4, с. 22].

Укладачі ще одного підручника в розділі «Літературний авангард» у рубриці «Літературознавчі координати» тлумачать термін «Літературний авангард» як *напря́м* початку ХХ ст. і протиставляють його модернізмові: «Літературний **авангард...** – *напря́м* у мистецтві слова, який проголосив соціальну заангажованість творчості, руйнування традиційних художніх форм. Він протистоїть модернізму, котрий не заперечує традицію, орієнтується на її оновлення і далекий від ідеї служіння літератури політичним рухам...» [5, с. 22].

О. Борзенко та О. Лобусова у розділі підручника «Літературний авангард: проти традиції» подають таке тлумачення цього терміну: «**Авангард** — узагальнена назва мистецьких *течій* початку ХХ ст., що поєднали заперечення культурної традиції з творчою енергією, спрямованою на пошук нових засобів мистецького вираження» [6, с. 14]. У прикінцевому «Словнику термінів і понять» до цього визначення додають: «До основних течій авангарду належать футуризм, сюрреалізм, кубізм, абстракціонізм, конструктивізм» [6, с. 236].

Таким чином, тлумаченню категорій «авангард» як широкого поняття та «авангардизм» як терміну на означення «ультрановаторських» мистецьких течій початку ХХ ст. бракує узгодженості між програмами із української та зарубіжної літератури. У зв'язку з цим й укладачі підручників з української літератури припускаються різних підходів до пояснення термінів «авангард» / «авангардизм» як *напря́му*, сукупності течій, світонастанови, а також

по-різному співвідносять явище авангардизму з провідним мистецьким напрямом на межі XIX – XX ст. – модернізмом. Більше того, у структурі окремих підручників простежуємо різне тлумачення цього поняття у відповідному розділі підручника та словничку термінів, уміщеному наприкінці книги [3]. До слова, такі словники є лише у двох підручниках з української літератури [3], [6], що розглядалися. Очевидно, що довідковий підрозділ, де фахово витлумачено всі літературознавчі поняття, передбачені до вивчення в певному класі школи, мав би завершувати всі підручники з літератури. А пояснення термінів з теорії літератури у шкільних підручниках і з української, і з зарубіжної літератур мають бути суголосними з класичними підходами літературознавців до тлумачення їх.

Так само під час розгляду теми «постмодернізм» важливо виражено, у взаємозв'язках із зарубіжною літературою, коментувати це явище як «стан культури», своєрідний декаданс 2-ї половини XX ст., а не як «художній напрям» чи «художній стиль» [4, с. 243–244; 5, с. 249; 3, с. 251]. І тлумачити поняття «інтертекстуальність» як спосіб зображення, що унеможлиблює абсолютну оригінальність цієї культури, але дає змогу своєрідної авторської інтерпретації класичних жанрів, сюжетів чи образів. Категорії «хаосмосу» як концепцію світу в культурі постмодернізму, «симулякра» як вторинного образу, «скриптора» як поняття, протилежного поняттю «автор», «іронії» як провідного патосу цієї літератури, жанрові пріоритети як «гібридизацію, мутацію, синтез родів, жанрів літератури і науки, історії, філософії, літературознавства, масового та елітарного мистецтва» [18, с. 21], поетику гри, карнавалізації, колажу, еkleктики тощо, підсилення ролі читача як активного співтворця тексту та ін. тлумачити крізь призму текстів і Милорада Павича, і Юрія Андруховича, і Оксани Забужко.

Багато можливостей для міжпредметних зв'язків надає вивчення категорій «Література елітарна, вишукана, високохудожня. Література масова, популярна (її інтенсивний розвиток)» [1, с. 38] та «Поглиблення понять про класичну і масову літературу, популярні жанри сучасної літератури» [11, с. 45]. Тут учителі літератури мають виявити фахову компетентність і пояснити терміни, які ще не включені до шкільної «абетки» з теорії літератури, але означені ними явища яскраво проступають в сучасному літературному процесі, наприклад «фентезі» і «non-fiction». Так, щодо книг у жанрі *фентезі*, які є дуже популярними в молодіжному середовищі, учням можна озвучити дві-три інтерпретації терміну з довідкових джерел і запропонувати їм напрацювати, спираючись на власний досвід читання, свій варіант визначення терміну. При цьому доречно наголосити, що учні мають зберегти головні характеристики жанру фентезі, але спростити наукові формулювання так, щоб вони легко сприймалися школярами. Також старшокласникам варто спробувати виявити своєрідність фентезі українських авторів у контексті світових тенденцій. До прикладу, у трактуванні Ю. Коваліва, фентезі – це «жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, лицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією..., змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією» [14, с. 529]. Інші автори пояснюють фентезі як «літературний жанр деміургійного дискурсу... Ф. відрізняє від наукової фантастики майже повна відсутність прогнозійності... Ф. як реставраційна (деконструктивна) текстова практика, і приналежне до неоязичницьких та традиціоналістських реставраційних проєктів...» [15, с. 592]. Щодо *non-fiction* як різновиду літератури, що створюється на межі художності й документальності, та її основних жанрів (літопису, щоденника, автобіографії, біографії, мемуарів, сповіді, листів тощо), учні спільно з учителем можуть підготувати і представити виставку книг, які репрезентують імена і твори авторів сучасної української та зарубіжної літератури *non-fiction*.

Категорія «*пост-постмодернізму*» як культурна тенденція сучасності ще активно досліджується науковцями різних галузей знань, але вже потрапила на сторінки окремих шкільних підручників [4, с. 7; 4, с. 255; 5, с. 250]. Учитель літератури, в рамках фахової компетенції, теж має ознайомитися із цим терміном. Суть поняття «пост-постмодернізм»

(«диджи / дігі -модернізм», «цифромодернізм», «метамодернізм», «псевдомодернізм») багато в чому пов'язана з цифровим суспільством, а саме: створенням потужної інтерактивної *віртуальної реальності*; домінуванням *технообразів* (образів, створених не автором у *тексті*, а автором і його спільнотою в Instagram/Facebook/YouTube тощо, тобто – інтерактивними засобами комунікації в *мережі*). Також метамодернізм тяжіє до *глокалізації*, що акцентує / зберігає соціальну (а не індивідуальну) унікальність, ідентичність групи, народу чи окремої країни в рамках глобального соціального простору, та *трансентиментальності*, яка обумовлює домінування в цій культурі ширості, вічних цінностей; ностальгії за справжньою красою, подолання постмодерної іронії. Як твердять науковці, тенденції цифромодернізму сприятимуть формуванню нового великого неокласичного стилю.

Укладачі окремих підручників спонукають учнів застосовувати поняття з теорії літератури під час виконання завдань, що побудовані з урахуванням міжпредметного контексту (зарубіжна література). Наприклад:

1) «Пригадайте з урків зарубіжної літератури, що вам відомо про неокласицизм» [2, с. 46]. «Пригадайте, що таке «вічні» образи в літературі. Які образи, сюжети й мотиви світової культури, що їх використовував М. Рильський, дають змогу читачеві сприймати українську культуру як невід'ємний компонент світової культури» [2, с. 53]. «Творчість яких українських і зарубіжних поетів-модерністів своїм ідейним змістом співвідноситься з поезіями Б.-І. Антонича? Відповідь проілюструйте цитатами з творів» [2, с. 107]. «Прочитайте сонети Ф. Петрарки в перекладі М. Вінграновського. Порівняйте їх із перекладами інших українських поетів. У чому новаторство М. Вінграновського-сонетяра?» [2, с. 181].

2) «Із курсу зарубіжної літератури пригадайте, якими творами в європейському письменстві найяскравіше представлені класицизм, романтизм, реалізм і модернізм. Проведіть паралелі між творчістю українських і зарубіжних письменників / письменниць» [4, с. 14]. «Порівняйте футуристичні поезії М. Семенка з футуристичними віршами В. Маяковського. Визначте спільні та відмінні риси» [4, с. 39]. «Порівняйте риси символізму в поезії Павла Тичини «Блакить мою душу обвіяла» із символістською образністю вірша Олександра Блока «Вітер далекий нав'яв». Обміняйтеся думками у класі» [4, с. 45]. «Хто з французьких поетів був переконаний, що звуки мови наділені кольорами?» [4, с. 63].

Підручникам «Українська література (рівень стандарту)» для 11 кл закладів загальної середньої освіти О. Авраменка [3], Л. Коваленко, Н. Бернадської [5], О. Борзенка, О. Лобусової [6] бракує завдань, що реалізують міжпредметний діалог із зарубіжною літературою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Порівняльний аналіз змісту чинних програм та підручників з української та зарубіжної літератур для 11-х класів закладів загальної середньої освіти щодо вивчення теорії літератури в системі міжпредметних зв'язків на уроках української літератури в лиціє дає змогу зазначити таке.

1) З метою формування компетентного учня-читача укладачі навчальних програм і підручників з української літератури передбачають вивчення низки понять з теорії літератури як своєрідної мистецької абетки, що уможливорює повноцінний аналіз тексту, міжпредметний діалог, а також тлумачення явищ мистецтва слова у контексті світового літературного процесу.

2) При поясненні окремих літературознавчих категорій (наприклад, авангард/авангардизм, постмодернізм), що передбачені чинною програмою, укладачі підручників з української літератури припускаються певних інтерпретацій часом без належного урахуванням наукових літературознавчих настанов та світового літературно-мистецького контексту. Вживання різних термінів (напрям, стиль, течія, явище, світонастанова, тенденції) на означення одного і того ж теоретичного поняття у підручниках з української і зарубіжної літератури не сприяє формуванню в учнів діалектичного літературного мислення. Очевидно, тут варто домовлятися про певну уніфікацію.

3) Усі літературознавчі категорії, відповідно до програми, пояснюються укладачами у певних підрозділах підручників з української літератури. Автори декількох навчальних видань

формують наприкінці книги словник термінів, і така практика видається доцільною. Проте блоку запитань і завдань, що покликані систематизувати і закріпити програмовий матеріал, в окремих підручниках бракує міжпредметних стратегій щодо зарубіжної літератури.

4) Сучасна українська література, яка є предметом розгляду в 11-му класі згідно з чинною програмою, означена низкою актуальних термінів (фентезі, нон-фікшн, пост-постмодернізм), що не включені до шкільної абетки з мистецтва слова, але є сутнісними ознаками літературного процесу початку ХХІ ст. Дослідження специфіки зазначених жанрів та літературних тенденцій у контексті сучасної української літератури, доцільність введення нових літературознавчих термінів у шкільну програму, нові аспекти міжпредметних зв'язків на уроках української літератури в школі і визначають перспективу подальших досліджень.

Використані джерела

- [1] Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи (рівень стандарту). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.lit.-10-11.-riven-standartu.docx>
- [2] А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, В. М. Тименко, та Г. Л. Бійчук, *Українська література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти*. Київ, Україна: УОВЦ «Оріон», 2019.
- [3] О. М. Авраменко, *Українська література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти*. Київ, Україна: Грамота, 2019.
- [4] О. В. Слоньовська, Н. В. Мафтин, та Н. М. Вівчарик, *Українська література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти*. Київ, Україна: Літера ЛТД, 2019.
- [5] Л. Т. Коваленко, та Н. І. Бернадська, *Українська література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти*. Київ, Україна: ВД «Освіта», 2019.
- [6] О. І. Борзенко, та О. В. Лобусова, *Українська література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти*. Харків, Україна: Вид-во «Ранок», 2019.
- [7] Д. С. Наливайко, *Теорія літератури і компаративістика*. Київ, Україна: ВД «Києво-Могилянська академія», 2006.
- [8] О. М. Бандура, «Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення літератури», у *Наукові основи методики літератури. Навчально-методичний посібник*, Н. Й. Волошина, Ред. Київ, Україна: Ленвіт, 2002, с. 196–201.
- [9] Л. Ф. Мірошніченко, *Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах*. Київ, Україна: Вища школа, 2007.
- [10] Т. О. Яценко, та І. А. Тригуб, *Шедеври модернізму: вивчення української і зарубіжної літератури у мистецькому контексті: програма спеціального курсу*. Тернопіль, Україна: Підручники і посібники, 2018.
- [11] Зарубіжна література. Програма для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (рівень стандарту). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/06/25062018zarublit-10-11-riven-standartu-2.doc>
- [12] Н. І. Головченко, *Література модернізму: художній стиль, методика вивчення: навч. посіб.* Київ, Україна: Освіта України, 2011.
- [13] Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, та В. І. Теремко, Ред., *Літературознавчий словник-довідник*. Київ, Україна: Академія, 2007.
- [14] Ю. І. Ковалів, *Літературознавча енциклопедія: у 2 т., Т. 1*. Київ, Україна: ВЦ «Академія», 2007.
- [15] *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці, Україна: Золоті литаври, 2001.
- [16] Ю. І. Ковбасенко, *Зарубіжна література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти*. Київ, Україна: Літера ЛТД, 2019.
- [17] С. Волощук, *Зарубіжна література (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти*. Київ, Україна: Генеза, 2019.
- [18] Н. І. Головченко, «Постмодернізм як універсальна матриця сучасної літератури», *Українська література в загальноосвітній школі*, № 11, с. 17–21, 2010.

References

- [1] Ukrainian literature. The program for secondary schools. Grades 10–11 (standard level). [Online]. Available: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.lit.-10-11.-riven-standartu.docx>.
- [2] A. M. Fasolia, T. O. Yatsenko, V. V. Ulishchenko, V. M. Tymenko, ta H. L. Biichuk, *Ukrainian literature (standard level): textbook for 11th grade of secondary schools*. Kyiv, Ukraine: UOVTs «Orion», 2019.
- [3] O. M. Avramenko, *Ukrainian literature (standard level): textbook for 11th grade of secondary schools*. Kyiv, Ukraine: Hramota, 2019.
- [4] O. V. Slonovska, N. V. Maftyn, ta N. M. Vivcharyk, *Ukrainian literature (standard level): textbook for 11th grade of secondary schools*. Kyiv, Ukraine: Litera LTD, 2019.
- [5] L. T. Kovalenko, ta N. I. Bernadska, *Ukrainian literature (standard level): textbook for 11th grade of secondary schools*. Kyiv, Ukraine: VD «Osvita», 2019.
- [6] O. I. Borzenko, ta O. V. Lobusova, *Ukrainian literature (standard level): textbook for 11th grade of secondary schools*. Kharkiv, Ukraine: Vyd-vo «Ranok», 2019.
- [7] D. S. Nalyvaiko, *Literary theory and comparative studies*. Kyiv, Ukraine: VD «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006.
- [8] O. M. Bandura, «Interdisciplinary links in the process of studying the literature», in *Scientific bases of literature methodology. Training manual*, N. Y. Voloshyna, Red. Kyiv, Ukraine: Lenvit, 2002, pp. 196-201.
- [9] L. F. Miroschnyenko, *Methods of teaching World Literature in secondary schools*. Kyiv, Ukraine: Vyshcha shkola, 2007.
- [10] T. O. Yatsenko, ta I. A. Tryhub, *Masterpieces of modernism: the study of Ukrainian and foreign literature in an artistic context: a special course program*. Ternopil, Ukraine: Pidruchnyky i posibnyky, 2018.
- [11] Foreign literature. Program for 10–11 grades of secondary schools with Ukrainian language of education (standard level). [Online]. Available: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/06/25062018zarublit-10-11-riven-standartu-2.doc>.
- [12] N. I. Holovchenko, *Literature of modernism: artistic style, methods of study: a textbook*. Kyiv, Ukraine: Osvita Ukrainy, 2011.
- [13] R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv, ta V. I. Teremko, Red., *Literary dictionary-reference book*. Kyiv, Ukraine: Akademiia, 2007.
- [14] Yu. I. Kovaliv, *Literary Encyclopedia: in 2 vols., Vol. 1*. Kyiv, Ukraine: VTs «Akademiia», 2007.
- [15] *Lexicon of general and comparative literature*. Chernivtsi, Ukraine: Zoloti lytavry, 2001.
- [16] Iu. I. Kovbasenko, *Foreign literature (standard level): textbook for 11th grade of secondary schools*. Kyiv, Ukraine: Litera LTD, 2019.
- [17] Ie. Voloshchuk, *Foreign literature (standard level): textbook for 11th grade of secondary schools*. Kyiv, Ukraine: Heneza, 2019.
- [18] N. I. Holovchenko, «Postmodernism as a universal matrix of modern literature», *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, № 11, pp. 17–21, 2010.

Нина Головченко, кандидат педагогических наук, ведущий научный сотрудник отдела изучения украинского языка и литературы Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина.

СОДЕРЖАНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕОРИИ ЛИТЕРАТУРЫ В СИСТЕМЕ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ В 11-м КЛАССЕ ЛИЦЕЯ

Статья посвящена содержательной составляющей межпредметных связей на уроках украинской литературы в старших классах. Методом сравнения перечня литературоведческих терминов в действующих программах по украинской и зарубежной литературе для общеобразовательных школ, изучения межпредметной стратегии школьных учебников выявлено содержание, очерчено проблемы и перспективы изучения украинской литературы

во взаємозв'язках с зарубешною лiтературою. Констатовано, що об'єм рекомендованих к изучению теоретических понятiй створює умови для використання рiзних видiв и форм межпредметних зв'язей, и это способствує формуванию компетентного ученика-читателя. Отмечается важность унифицированного подхода к толкованию литературоведческих категорий, которые изучаются в системе межпредметных зв'язей, введення в структуру учебника термiнологического словаря, а также применення межпредметных стратегий при составлении итоговых вопросов и заданий. Рекомендують рiвнорозглянути перспективу введення в шкoльний словарь искусства слова новых термiнов, которые отображают значительные явления в современном литературном процесe.

Ключевые слова: шкoльне лiтературне образование; межпредметные зв'язи; украинская лiтература; зарубешная лiтература; теория лiтературы.

Nina Holovchenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Researcher of the Department of Teaching Ukrainian Language and Literature of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

CONTENT, PROBLEMS, AND PROSPECTS OF STUDYING THE THEORY OF LITERATURE IN THE SYSTEM OF INTERDISCIPLINARY RELATIONS IN THE 11TH GRADE OF THE LYCEUM

The article is devoted to the content component of interdisciplinary connections on the lessons of Ukrainian literature in high school during the study of concepts from the literary theory (LT). It outlines the problems and prospects of studying the theory of literature in the system of interdisciplinary relations in the 11th grade of the lyceum.

By comparing the list of literary terms in the current programs of Ukrainian and foreign literature for secondary schools, reviewing the interdisciplinary strategy of school textbooks author has clarified the content, outlined the problems and prospects of studying Ukrainian literature concerning foreign literature. The author emphasizes the productivity of interdisciplinary interaction during the study of the literature of modernism, avant-garde, postmodernism, as well as the tendencies of post-postmodernism in modern Ukrainian literature. The article stated that the volume of theoretical concepts recommended for study allows the application of different types and forms of interdisciplinary connections, and this contributes to the formation of a dialectical worldview of students. In school textbooks, theoretical sections and special rubrics or dictionaries of terms are the places that explain the literary categories. Also, the authors of some educational publications on Ukrainian literature compose several final questions and tasks using interdisciplinary links, which creates learning situations for the formation of a competent student-reader.

The author accentuates the importance of unifying interpretations of literary categories provided for study in the system of interdisciplinary relations at school, as well as the expediency of forming a separate section in the structure of a textbook on Ukrainian literature — a glossary of terms and active use of interdisciplinary interaction. The article confirms the effectiveness of interdisciplinary strategies in the formation of the dialectical worldview of high school students.

Keywords: school literary education; interdisciplinary links; Ukrainian literature; World Literature; literary theory.